

HZ. PEYGAMBER'İN CEBRAİL'İ GÖRMESİNİN ALLAH'I GÖRDÜĞÜ İDDİALARINA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

İSRAFİL BALCI*

The Changing of claiming of Muhammad's seeing Archangel Gabriel to the seeing of Allah

Abstract: The Qur'an talks about that Muhammad saw Archangel Gabriel twice in the chapters of Takwir and Necm. However, this event was later changed to the claim that the Prophet saw Allah instead of Gabriel. In particular, this event is connected with the event of Muhammad's ascension, whereas there is not any relationship between the ascension and the verses in the chapter of Necm. Moreover, as in the example of Moses, the Qur'an focuses that any human being including prophets cannot see Allah directly. In fact, it is stated in the chapter of Necm that the Prophet Muhammad did not see Al-

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ABD
[ibalci@omu.edu.tr].

lah but Archangel Gabriel. This article examines whether the Prophet Muhammad saw Allah or not based on the related verses in the Qur'an.

Key Words: Seeing Allah, Archangel Gabriel, Prophet Muhammad, Chapter of Necm, ascension.

Öz: Kur'an-ı Kerim Tekvîr ve Necm sûrelerinde iki kez Hz. Muhammed'in Cebrail'i gördüğünden bahseder. Ancak bu olay daha sonradan Allah'ı gördüğü iddialarına dönüştürülmüştür. Özellikle mi'râc anlatılarına ait rivayetlerde dillendirilen bu iddia, hiçbir ilgisi yokken Necm sûresindeki âyetlerle ilişkilendirilmiştir. Oysa Kur'an, Hz. Mûsâ örneğinde olduğu gibi peygamber bile olsa bir beşerin Allah'ı göremeyeceğini çok açık bir şekilde vurgular. Üstelik Necm sûresinde Hz. Muhammed'in Allah'ı değil Cebrail'i gördüğünden bahsedilmektedir. Buna rağmen rivayetlerde dile getirilen bu iddia aynı sûredeki âyetlere dayandırılmıştır. Bu makale Hz. Muhammed'in Allah'ı gördüğü iddiasının ne derece gerçekçi olduğunu ve vahiyle ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği konusunu irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Allah'ı görme, Cebrail, Hz. Muhammed, Necm sûresi, mi'râc.

Giriş

Yirmi üç yıllık risalet hayatı boyunca vahiyle iç içe olan Allah Rasûlü, peygamberliği süresi içerisinde çeşitli olaylar veya bazı olağanüstülükler yaşamıştır. Bu olayların bir kısmı beşeri anlamda başından geçen hadiseler olup tarihin konusu konumundayken, bir kısmı ise yaşamış olduğu bireysel anlamdaki olağanüstülükler niteliğindedir. Örneğin Mekke'de doğup büyümesi, kırk yaşlarındayken peygamber olması, hicreti, Medine'de geçen ömrü veya savaşları gibi hadiseler tarihin konusu içerisinde zikredilecek olaylardır. Bunların yanı sıra vahye konu olan birtakım olağanüstülükler de yaşamıştır. Örneğin Cebrail'i görmesi, isrâ hadisesi veya Bedir savaşı öncesinde kendisi ve Müslümanların gönüllerinde oluşan kaygının giderilmesi için Allah'a dua ettiği sırada hafif bir uykuya daldırılarak güven duygusu verilmesi gibi bazı olağanüstülükler¹ bunlardan bir kaçıdır. Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in yaşamış olduğu olağanüstülüklerin çok sınırlı bir bölümüne işaret etmekle birlikte bunlar

¹ 8. Enfâl, 9-12.

hakkında fazla detay vermez. Buna mukabil daha çok onun beşeri yönüne ve Müslümanlar için örnekliğine vurgu yapar.

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm müşriklerin yalanlaması üzerine Hz. Muhammed'in gerçek nebî olduğunu vurgular ve bu bağlamda yaşadığı bazı olağanüstülüklerle dikkat çeker. Örneğin Necm sûresinin baş tarafında Hz. Peygamber'in Cebraîl'den vahiy alması, onu görmesi veya o sırada bazı güzellikleri müşahade etmesi gibi birtakım olağanüstülüklerle işaret edilir.² Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de önceki peygamberlere oranla Hz. Muhammed'in mucizelerine değil, daha çok onun beşeri kimliğine ve risaletine dikkat çekilir. Hatta risaletini ispat anlamında kendisine Kur'ân'dan başka³ herhangi bir mucize verilmediği hususu çok açık bir şekilde belirtilir.⁴ Şunu da hatırlatalım ki, Kur'ân Hz. Muhammed'in bu yönüne vurgu yaparken onu, diğer peygamberler gibi mucizeler göstermekten aciz bir peygamber olarak da tanımlamaz. Aksine ona böyle bir rol verilmediğine işaret ederek tebliğ ettiği ilahi mesajın anlaşılması için aklı ön plana çıkarır.

Her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm Hz. Muhammed'in risaletine ve beşeri özelliklerine dikkat çekmekle birlikte, özellikle onun hayatına ilişkin rivayetlerde daha çok serapa mucize bir peygamber ve olağanüstülüklerle iç içe bir elçi portresinden bahsedildiği gözlemlenir. Hakkında dile getirilen birtakım hususlar bazen öylesine abartılır ki, adeta beşeri özelliklerin dışına çıkarılarak insanüstü vasıflara haiz bir peygambere dönüştürülür. Üstelik dile getirilen hususların bir kısmı çeşitli Kur'ân âyetlerine dayanılarak bir bakıma meşrulaştırılmaya çalışılır. Kanaatimizce onun hayatıyla ilgili olarak dile getirilen olağanüstülükler arasında, bu makaleyi yazmamızın muharrik unsurlarından birisi olan Allah'ı gördüğü iddiaları da yer almaktadır. Bu konu özellikle risaletin en önemli olayları arasında zikredilen mi'râc hadisesi sırasında vuku bulmuş olağanüstülüklerden birisi olarak zikredilir. Rivayetlerdeki iddialara göre Rasûl-i Ekrem mi'râc

² 53. Necm, 6-18.

³ 29. Ankebut, 49-51.

⁴ 17. İsrâ, 59.

hadisesi sırasından yedi kat göklere çıkarılmış ve burada varılacak en son nokta olarak nitelenen Sidretü'l-müntehâ'ya kadar götürülerek Allah'la buluşup konuşmuştur. Bu tür iddialar öylesine dillere pelesenk edilmiştir ki, adeta onun örnekliliği veya peygamberliği ötelenecek ikinci plana itilmiştir. Dikkat edilirse mi'râc hadisesine ait kurgudaki anlatılanların tamamı Rasûl-i Ekrem'in Allah'la buluşması, onunla konuşması ve onu görmesi üzerine odaklanmıştır. Hatta iddiaları temellendirebilmek için hiçbir ilgisi yokken Necm sûresinin bir kısım âyetleri bu konuyla ilişkilendirilmiştir.

Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm, birisi Tekvîr sûresinde,⁵ diğeri ise Necm sûresinde⁶ olmak üzere iki kez Hz. Peygamber'in Cebrail'i gördüğüne işaret eder. Kuşkusuz bu hadise Hz. Peygamber'in müşahede etmiş olduğu olağanüstülükler arasındadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm bu hadiseyi ve bu hadise sırasında yaşamış olduğu tecrübeleri 'büyük semboller veya mucizeler' olarak nitelemiştir.⁷ Ancak Rasûl-i Ekrem'in Cebrail'i görmesi hadisesi, özellikle mi'râca dair rivayetlerde Allah'ı gördüğü iddialarına dönüştürülmüş ve bu iddialara yine Necm sûresindeki âyetler referans gösterilmiştir. Klasik kaynaklarda dillendirilen Rasûl-i Ekrem'in Allah'ı gördüğü (ru'yet) iddiaları, özellikle İslâm kelâmcıları arasında sıkça tartışılmıştır. Bir kısmı ru'yeti kabul ederken bir kısmı ise reddetmiştir.⁸ Biz bu makalede klasik kelâmcıların tartışmalarına konu olan ru'yet meselesini değil, Kur'ân'da Hz. Peygamber'in Cebrail'i gördüğüne işaret eden âyetlerin Allah'ı gördüğü iddialarına dönüştürülmesi konusunu tartışacağımızı hatırlatmak istiyoruz. Dolayısıyla bu makalenin konusu 'ru'yet' meselesi değil, özellikle Necm suresiyle ilişkilendirilen ve mi'râca dair rivayetlerde dillendirilen Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü iddialarıdır. Konuyu ele alırken öncelikli olarak vahyin mesajını esas

64

OMÜİFD

⁵ 81. Tekvîr, 23.

⁶ 53. Necm, 13.

⁷ 53. Necm, 13-18.

⁸ Geniş bilgi için bkn. Talat Koçyiğit, *Kur'ân ve Hadis'te Ru'yet Meselesi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974; Temel Yeşilyurt, *Tanrının Aşkınılığı Bağlamında Ru'yetullah Sorunu*, Malatya 2001; Salih Sabri Yavuz, *İsrâ ve Mirac*, Pınar yay., İstanbul 2011, 148-167.

alacağımızı ve ardından en erken döneme ait rivayetlerden hareketle geleneksel algıda ortaya çıkan yorumların ve yaygın kanaatin ne derece gerçekçi bir temele oturup oturmadığının kritiğini yapacağımızı da özellikle hatırlatmak istiyorum.

Hız. Peygamber'in Cebrail'i Görmesi

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'in Cebrail'i gördüğünden bahsederken, aynı zamanda peygamber bile olsa bir beşerin Allah'ı göremeyeceğini de çok açık bir şekilde dile getirmiştir. Nitekim '*Gözler onu görmez, halbuki o, gözleri görür*'⁹ âyetinin yanı sıra, Tur Dağı'nda Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görme isteğinin gerçekleşmediğine işaret ederek böyle bir olayın mümkün olamayacağına işaret eder.¹⁰ Her ne kadar Kur'an bu gerçeği çok açık bir şekilde dile getirmişse de, Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü iddiaları bazı rivayetlerde dile getirildiği gibi, aynı zamanda bunlar birtakım âyetlerle bile ilişkilendirilmiştir. Özellikle Necm sûresinin başlangıcındaki pasaj, bu iddialara referans gösterilen âyetlerin başında gelmektedir.¹¹ Mezkur iddianın detayına girmeden önce Necm sûresindeki âyetlerin yanı sıra, yine Cebrail'in görülmesine işaret eden Tekvîr sûresindeki âyetleri hatırlatmak istiyoruz. Necm sûresinden önce nâzil olan Tekvîr sûresinin ilgili âyetlerinde Hz. Peygamber'in Cebrail'i görmesi ve ondan vahiy alması konusu şöyle anlatılmaktadır:

Gündüzleri gözden kaybolup geceleri ortaya çıkan yıldızlara, yürün-gelerinde dolaşan gezegenlere, kararan geceye, ağaran sabaha yemin olsun ki, bu Kur'an yüce bir elçinin (Cebrail) getirdiği sözdür.¹² O elçi, arşın mutlak hükümlerinin sahibi olan Allah katında güçlü bir itibara ve saygın bir konuma sahiptir.¹³ Yine o elçi, bütün meleklerin kendisine saygı gösterdiği ve oldukça güvenilir biridir.¹⁴ Şu halde ar-

⁹ 6. En'âm, 103.

¹⁰ 7. A'râf, 143.

¹¹ 53. Necm, 6-16.

¹² 81. Tekvîr, 15-19.

¹³ 81. Tekvîr, 20.

¹⁴ 81. Tekvîr, 21.

kadaşınız Muhammed cinlerden ilham alan biri değildir.¹⁵ Yemin olsun ki, Muhammed vahyi getiren meleği apaçık ufukta görmüştür.¹⁶

Necm sûresindeki âyetlerde ise Hz. Peygamber'in Cebrail'den vahiy alması ve onu görmesi olayı şu şekilde anlatılmaktadır:

Kayan yıldıza yemin olsun ki, arkadaşınız Muhammed ne şaşırttı ne de sapıttı. Üstelik o, arzusuna göre de konuşmaz. Onun size tebliğ ettikleri kendisine gönderilen vahiyden başka bir şey değildir.¹⁷ Bunları (vahyi) ona muhteşem bir güce sahip olan (Cebrail) öğretti. O üstün özelliklere sahip bir melektir.¹⁸ Cebrail vahyi getirdiği zaman ufkun zirvesindeydi. Sonra yeryüzüne doğru alçaldı ve (Muhammed'e) çok yaklaştı. Öyle ki, aralarında iki yay ucu kadar veya daha yakın bir mesafe kaldı. O sırada Cebrail Muhammed'e Allah'ın vahyedeceğini vahyetti.¹⁹ Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı.²⁰ (Ey Müşrikler!) Şimdi siz gördüğünüz şey hakkında onunla tartışıyorsunuz, öyle mi?²¹ Şüphesiz Muhammed o meleği bir başka inişi sırasında yine görmüştü.²² Sidretü'l-müntehâ'nın²³ (en uç noktadaki ağacın) yanında va'd edilmiş Cennetten (Cennetü'l-me'vâ) bir manzara eşliğinde. O sırada Sidre'yi muhteşem görüntüsüyle kaplayan öyle kapladı ki, Peygamberin gözü başka tarafa sapsadı ve kaymadı. O zaman Peygamber, Rabb'inin en büyük âyetlerinden birini gördü.²⁴

Dikkat edilirse her iki sûrenin muhtevası ilk Mekki sûrelerin özelliğini taşır.²⁵ Mealini aktardığımız bu âyetlerde Hz. Peygamber'in Cebrail'den vahiy alması ve onu görmesi hususuna işaret edildiğini tartışma-

¹⁵ 81. Tekvîr, 22.

¹⁶ 81. Tekvîr, 23.

¹⁷ 53. Necm, 1-4.

¹⁸ 53. Necm, 5-6.

¹⁹ 53. Necm, 5-10.

²⁰ 53. Necm, 11.

²¹ 53. Necm, 12.

²² 53. Necm, 13.

²³ Bazı tercümelerde Sidre, sedir ağacı olarak çevrilmiştir. Bkn. Mehmet Çakır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi*, Ankara, t.y., 527.

²⁴ 53. Necm, 14-18. Âyet mealleri için ayrıca bkn. Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali; Anlam ve yorum merkezli çeviri*, Düşün yayıncılık, İstanbul 2011.

²⁵ Benzer bir üslup Sâd sûresinde de görülür. Mekki sûrelerin muhtevalarındaki benzerlikler hakkında bkn. İbn Ali eş-Şâmî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf, *el-İsrâ ve'l-mi'râc ev hulâsatü'l-fadli'l-fâik fi mi'râci hayri'l-halâik*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003/1424, 66 vd.

ya bile gerek yoktur. Ancak özellikle Necm sûresindeki âyetler aynı zamanda Rasûl-i Ekrem'in Allah'la buluştuğu ve onu gördüğü iddialarının delili olarak referans gösterilmiştir.²⁶ Oysa her iki sûrede de müşriklerin yalanlamalarına karşı Rasûl-i Ekrem'in okuduğu vahiylerin Allah kelamı olduğu ve kendisine bu vahiyleri Cebrail'in getirdiğine dikkat çekilmiştir. Her ne kadar âyetlerde isim zikredilmemişse de, aslında burada Cebrail'in vasıflarından bahsedilmektedir. Dolayısıyla '*Kuluna vahyedeceğini vahyetti*'²⁷ âyetinde kast edilen Allah değil, Allah'tan vahiy getiren Cebrail'dir. Zira âyette geçen 'allemehu' (onu öğretti) fiilinin fâili 'şedîdulkuvva', yani müthiş kuvvetlerle donatılmış olan Cebrail'dir. 'O' zamiri ise vahyedilen sözdür. Tekvîr²⁸ ve Şuarâ²⁹ sûrelerinde de, Cebrail için benzer nitelermeler kullanılmıştır.³⁰ Bu itibarla sözü edilen vasıflar Cebrail'e ait nitelermelerdir. Ancak âyetlerde isim zikredilmediği için Hz. Peygamber'in Cebrail'le buluşması ve onu görmesi açıklamaları, daha sonradan mi'râca dair rivayetlerde Allah'la buluştuğu, konuştuğu ve onu gördüğü iddialarına dönüştürülecektir. Üstelik bu iddialar yine aynı âyetlerle temellendirilmeye çalışılacaktır.³¹ Öte yandan ilgili âyetlerde Hz. Peygamber için 'sahibukum' (arkadaşınız) nitelmesi kullanılarak, Rasûl-i Ekrem'in beşeri yönüne işaret edilmiş ve aslında onun, insanî özellikler bakımından kendisini yalanlayan müşriklerden bir farkı olmadığına dikkat çekilmiştir.³² Böylece onun birtakım insanüstü vasıflarının olması gerektiğini dillendiren müşriklerin bu beklentilerinin yersizliğine değinilmiştir.

²⁶ Bediuzzaman, Said Nursî, *Risale-i Nur Külliyyatından; Sözler*, Envar Neşriyat, İstanbul 1995, 571; ayrıca bkn. Buhârî, *Menâkıbu'l-ensâr*, 42; Müslim, *İmân*, 279; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 53.

²⁷ 53. Necm, 10.

²⁸ 81. Tekvîr, 19-21.

²⁹ 26. Şuarâ, 193-94.

³⁰ Kur'ân'da zikredilen Cebrail'in özellikleriyle ilgili bkn. Mehmet Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsîri (III-IV)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2010, 42-45.

³¹ Taberî, *Cami'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, Mısır 1968/1388, XXVII, 44-46; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı y.y., İstanbul 1991, IX, 4606.

³² Kur'ân-ı Kerîm, bu nitelermeyi değişik âyetlerde de zikreder. Bkn. 7. A'râf, 184; 10. Yûnus, 16; 34. Sebe', 46; 81. Tekvîr, 22.

Bilindiği üzere Tekvîr ve Necm sûreleri risaletin ilk yıllarında nâzil olmuştur. Dolayısıyla her iki sûrede işaret edilen Cebrail'in görülmesi hadisesi risaletin ilk yıllarında yaşanmış bir olaydır. İbn İshâk (151/768)³³ ve Abdürrezzâk'ın (211/826)³⁴ verdiği bilgilere bakılırsa Tekvîr sûresinde işaret edilen Hz. Peygamber'in Cebrail'i görmesi olayı, fetret-i vahyin son bulunduğu süreçte nâzil olan Duhâ ve Müddesir sûrelerinin nazil olduğu dönem içerisinde yaşanmıştır. Hatırlanacağı üzere Rasûl-i Ekrem risaletle ilk tanıştıktan sonra, uzun süre vahiy nâzil olmayınca müthiş bir terk edilmişlik korkusuna kapılmıştır. Hatta yaşadığı sıkıntıların etkisiyle zaman zaman kuytu yerlere çekilip yalnız kalmayı tercih ettiğinden ve bazen yüksek yerlerden kendisini atmayı bile düşündüğünden bahsedilmektedir. Bu tür duygularla evden ayrılıp uzun süre gelmeyince, eşi Hz. Hatice akrabalarına haber vermiş ve kavmi onu aramaya çıkmıştır. Fakat onu bulamamışlardır. Allah Rasûlü tek başına olduğu sırada ilk vahiy tecrübesinde olduğu gibi yine Cebrail kendisine gelip seslenmiş ve Hz. Peygamber onu ikinci kez görmüştür. Dikkat edilirse Duhâ sûresinde '*Rabb'in seni ne terk etti ne de sana gücendi*'³⁵ ifadeleri, Hz. Peygamber'i teselliye yönelik mesajlar içermektedir. Yaşadığı bu olağanüstü hadiseden hayli etkilenen Hz. Peygamber hızla evine koşup yatağına girmiş ve eşi Hz. Hatice'den üstünü örtmesini istemiştir. Bu konu hakkında bilgi veren İbn Hişâm Rasûl-i Ekrem'in ağzından olayı şöyle nakleder:

(O ses) bana şöyle diyordu: 'Ey Muhammed! Sen Allah'ın elçisisin, ben de Cebrail'im. Başımı semaya kaldırıp baktığımda, Cebrail'i bir adam şeklinde ayaklarını göğün ufkuna koymuş olarak gördüm. Bana şöyle diyordu: 'Ey Muhammed! Sen Allah'ın elçisisin, ben de Cebrail'im.' Ben durdum ve ona bakakaldım. Ne ileri ne de geri gidebiliyordum. Yüzümü ondan göğün ufuklarına doğru çevirdim. O ufuklardan hangi yöne baksam onu orada aynı şekilde görüyordum. Öylece bakakaldım, ne öne gidebildim ne de arkama dönebildim. Hatice beni aramak için adamlar göndermişti. Onlar Mekke'nin yukarısına

³³ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981/1401, 115.

³⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-Azâmî, Beyrut 1970, V, 321 (no: 9719).

³⁵ 93. Duhâ, 4.

varmışlar ve (beni bulamadan) dönmüşlerdi. Ben hala bulunduğum yerde duruyordum. Sonra Cebrail benden ayrıldı.³⁶

Bu rivayet Hz. Peygamber'in ikinci kez Cebrail'i görmesiyle ilgili haberleri ihtiva etmektedir. Dikkat edilirse Necm sûresinde Kur'ân, Rasûl-i Ekrem'in Cebrail'i gördüğüne işaret ederken '*Onu bir başka inişi sırasında yine görmüştü*'³⁷ ifadelerini kullanmıştır. Ancak bu sûre Tekvîr sûresinden sonra nâzil olduğundan ve burada vahiy ile ilk tanıştığı sırada Hz. Peygamber'in yaşadığı tecrübeden bahsedildiğinden³⁸ söz konusu âyet Cebrail'in birinci görülmesine işaret etmektedir. Tekvîr sûresindeki âyet ise ikinci kez görülmeye alakalıdır.³⁹ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in müşahede etmiş olduğu her iki olay vahyin erken döneminde yaşanmış bir tecrübedir. Hz. Peygamber Cebrail'i ikinci kez gördükten sonra, yaşadığı bu olağanüstü hadisenin etkisiyle hızla evine koşup yatağına kapanmış ve eşinden üzerini örtmesini istemiştir. Bu olaydan sonra deyim yerindeyse Rasûl-i Ekrem adeta bir şok yaşadığı sırada Müddesir sûresi nâzil olmuştur. Dikkat edilirse bu sûrede '*Ey örtüsüne bürünen!*' ilahi hitabıyla Rasûl-i Ekrem'e seslenilerek kendisini toparlaması istenmekte ve üzerine yüklenen risalet görevini yerine getirmesi sorumluluğu hatırlatılmaktadır.⁴⁰

Necm sûresindeki âyetlerde de çok açık bir şekilde Cebrail'le Hz. Peygamber'in yeryüzündeki buluşmasından ve Rasûl-i Ekrem'in onu görmesinden bahsederken, daha sonradan bu âyetler mi'râc olayı sırasında, yani gökyüzünde Allah'la buluştuğu ve onu gördüğü iddialarına referans gösterilmiştir.⁴¹ Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, âyet yeryüzüne inişten ve Rasûl-i Ekrem'le Cebrail'in buluşmasından ve Allah Rasûlü'nün onu görmesinden bahsederken, rivayetlerdeki iddialara göre

³⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr., Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır 1963/1383, I, 155-56; Taberî, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, Beyrut, t.y., II, 207.

³⁷ 53. Necm, 13.

³⁸ 53. Necm, 6-18

³⁹ 81. Tekvîr, 23.

⁴⁰ 74. Müddesir, 1-7.

⁴¹ Elmalılı, VII, 296; Bediuzzaman, 571; ayrıca bkn. Buhârî, *Menâkıbu'l-ensâr*, 42; Müslim, *İmân*, 279; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 53.

mi'râca çıkıştan sonra semada varılacak en son noktada Allah'la buluşmadan bahsedilmektedir. Her ne kadar müfessirlerin çoğu⁴² Necm sûresinde Cebrail'le Hz. Peygamber'in buluşmasından bahsedildiğine vurgu yapmışlarsa da, bu buluşmanın semada gerçekleştiğini söyleyerek ilginç yorumlarda bulunmuşlardır. Örneğin İbn Kesîr ilgili âyetlerde Rasûl-i Ekrem'in Cebrail'le buluşması ve onu görmesinden bahsedildiğini vurguladıktan sonra, aynı zamanda bu hadisenin isrâ olayından çok daha önceki zamanda gerçekleştiğini dile getirmiş ve bize göre önemli bir tespitle bulunmuştur.⁴³ Ancak muhtemelen mi'râca dair rivayetlerin etkisinden kurtulamadığı için birçok müfessir gibi aynı hatayı tekrar ederek, Hz. Peygamber'le Cebrail'in buluşması ve Rasûl-i Ekrem'in onu görmesi olayının isrâ gecesi Sidretü'l-müntehâ'da, yani semada vuku bulduğunu söyleyerek kendi kendisiyle çelişkiye düşmüştür. Fakat içine düştüğü çelişkiyi fark edince durumu kurtarmak için Necm sûresinin isrâ hadisesinden sonra nazil olduğunu iddia etmiştir.⁴⁴ Oysa İbn Kesîr gibi bir müfessirin bu sûrenin İsrâ olayından önce nazil olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Üstelik Necm sûresindeki âyetler, vahiyyle ilk tanıştığı sırada Rasûl-i Ekrem'in Cebrail'i görmesi ve ondan vahiy almasından bahsetmektedir. İbn Kesîr bu olayın isrâ hadisesinden çok daha önce yaşandığını söyleyerek, isrâ olayıyla Necm sûresi arasında herhangi bir bağlantının olmadığını dolaylı da olsa ifade etmiş, ancak mi'râca dair rivayetlerin Necm sûresiyle ilişkilendirilmesi etkisinden kurtulamadığı için, Rasûl-i Ekrem'in semada Cebrail'i gördüğünü söylemekten kendisini alamamıştır.

İbn Kesîr'in yanı sıra Taberî,⁴⁵ Râzî⁴⁶ ve Elmalılı⁴⁷ gibi bazı müfessirler de '*Onu (Cebrail'i) bir başka inişi sırasında görmüştü*'⁴⁸ âyetinin, Hz. Pey-

⁴² Örneğin Elmalılı bu konuda müfessirler arasında bir ittifak olduğundan söz etmiştir. Elmalılı, VII, 296.

⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIII, 7531.

⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XV, 8332.

⁴⁵ Taberî, *Tefsîr*, XXVII, 45.

⁴⁶ Fahrüddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr; mefâtîhu'l-ğayb*, çev. Suat Yıldırım ve diğl., Akçağ, Ankara 1995, XX, 477-508.

gamber'in Cebrail'i gördüğüne işaret ettiğini ve bu hadisenin mi'râc gecesini semada vuku bulduğunu iddia etmişlerdir. Bu noktada Râzî ve onun görüşlerini benimseyen çağdaş müfessir Elmalılı'nın açıklamaları gerçekten hayret vericidir. Râzî'nin görüşleri doğrultusunda ilgili âyetleri yorumlayan Elmalılı, Necm sûresindeki âyetlerle ilgili iki farklı görüşün bulunduğu dikkat çekerek birinci görüşe göre buradaki yaklaşma ve görülme olayının Cebrail'le Hz. Peygamber arasında gerçekleştiğini, ikinci görüşe göre ise bu hadisenin Allah'la Hz. Peygamber arasında yaşandığını ve Rasûl-i Ekrem'in onu gördüğünü savunanların olduğunu söyleyerek şu yorumu yapmıştır: "Allah'ın has kulu olan arkadaşınız Muhammed istiva ettikten sonra, O, Rabb'ine öyle yaklaştı ki, bütün vasıtalar kaldırıldı ve Allah ona doğrudan doğruya verdiği vahyi verdi. Yani mi'râcda her ne vahyettiyse Cibril'in dahi herhangi bir aracılığı olmaksızın vahyetti. İşte biz de bu manayı tercih ediyoruz. Zira önceki manaya göre mi'râc olayı, yalnız "Onu bir başka inişi sırasında görmüştü"⁴⁹ âyetine bırakılmış olmaktadır."⁵⁰

Dikkat edilirse Elmalılı, Râzî'nin görüşlerine dayanarak Rasûl-i Ekrem'in Cebrail'i mi'râc gecesini semada gördüğünü iddia etmiştir. Bu iddialara göre birinci görülme Rasûl-i Ekrem semâya çıkarıldığı zaman vuku bulmuştur. İkinci görülme ise Rasûl-i Ekrem Sidretü'l-müntehâ'dan döndükten sonra gerçekleşmiştir. Zira âyette bir başka inişteki görülme olayından bahsedilince güya bu hususa bir açıklık getirilmiştir. Halbuki ilgili âyetler ilk vahiy tecrübesi sırasında Rasûl-i Ekrem'in yeryüzünde Cebrail'i görmesi ve ondan vahiy almasından bahsetmektedir. Ancak Necm sûresi mi'râc hadisesiyle ilgili anlatılara referans gösterilince, adı geçen müfessirler bu ilişkilendirmeden kendilerini kurtaramadıkları için her ne kadar buluşmanın Cebrail'le Hz. Peygamber arasında gerçekleştiğini söylemişlerse de, bunun semada gerçekleştiğini dile getirerek ilginç bir

⁴⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sadlş., İsmail Karaçam ve diğl., Feza Gazetecilik A. Ş., İstanbul, t.y., 287-305.

⁴⁸ 53. Necm, 13.

⁴⁹ 53. Necm, 13.

⁵⁰ Elmalılı, VII, 295.

iddiada bulunmuşlardır. Oysa Kur'ân-ı Kerîm her iki görülme olayının Cebrail ufuktayken gerçekleştiğini haber verir. Tekvîr sûresindeki âyette Cebrail'in 'açık ufukta' (el-ufuku'l-mübîn) olduğundan bahsedilirken, Necm sûresinde ise 'yüksek ufuktan' (el-ufuku'l-'alâ) bahsedilmektedir. Kuşkusuz o sırada Rasûl-i Ekrem de yeryüzündeydi. Dolayısıyla buluşma ve görme hadisesi semanın yedi kat üzerinde değil yeryüzünde gerçekleşmiştir.

Rivayetlerde dile getirilen ilginç yorumlardan birisi de, âyetlerde geçen (kâbe kavseyn)⁵¹ kavramıyla ilgili iddialardır. Bu ifade Cebrail'le Hz. Peygamber'in birbirlerine çok yaklaştıklarını ifade etmek için kullanılan bir deyim iken, rivayetlerdeki tasvirlerle göre bu kavram Sidretü'l-müntehâ'da Hz. Peygamber'in Allah'la buluşması ve ona çok yaklaşması iddialarına referans gösterilmiştir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in Allah'la buluşması iddialarını ne Necm sûresindeki âyetlerle ne diğer âyetlerle temellendirebilmek mümkün değildir. Ancak bu gerçek ortada olmakla birlikte rivayetlerin etkisinden kurtulamayan klasik⁵² veya çağdaş⁵³ alimler aynı iddiaları tekrar etmişlerdir.⁵⁴

Müfessirlerin içinden çıkamadıkları sorunlardan birisi Cebrail'in nerede ve ne zaman Hz. Peygamber tarafından görüldüğü meselesidir. Aslında birinci görülmeye işaret eden olay âyette Sidretü'l-müntehâ olarak nitelenen⁵⁵ ağaçlık alandaki en uç noktada bulunan ağacın yanında gerçekleşmiştir. Bu ağaçlık alanın nerde bulunduğunu tam olarak belirleyebilmek zordur, ancak bu mekânın Hira Dağı'na yakın bir yerde olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çağdaş müfessirlerden Ateş, Necm sûresindeki âyetlerde işaret edilen Hz. Peygamber'in Cebrail'i görmesi olayının ilk vahiy tecrübesi sırasında gerçekleştiğini söyler. Ona göre âyette Sidretü'l-

⁵¹ 53. Necm, 9.

⁵² Taberî, *Tefsîr*, XXVII, 45-49.

⁵³ Elmalılı, VII, 296.

⁵⁴ Ayrıca bkn. Ebû Ömer Muhammed b. Osman b. Ömer Nahvi Hanefi Bellî, *el-Makaletü'l-kudsîyye elleti cerat beyne nebiyyina s.a.v. ve beyne rabbihi c.c. fi leyleti'l-mi'râc*, Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire 1321, 2-19.

⁵⁵ 53. Necm, 13-14.

müntehâ olarak zikredilen ağaç Hira mağarası yakınlarında bir yerdedir ve Hz. Peygamber Cebrail'i ilk kez onun yanında görmüştür.⁵⁶ Ancak Hira mağarasının bulunduğu dağın büyük bir kayada olduğu gerçeği göz önüne alındığında ve kayada ağaç yetişmeyeceğine göre büyük bir ihtimalle bu olay Rasûl-i Ekrem dağdan indikten sonra evine doğru giderken buraya yakın bir mekândaki ağaçlık alanda gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim Kurtubî kesin bir mekân belirtememekle birlikte birinci görülme olayının ilk vahiy tecrübesi sırasında Hira Dağı'na yakın bir yerde gerçekleştiğini söyler.⁵⁷

İkinci görülme hadisesi ise yukarıda da değinildiği üzere fetret-i vahyin hemen ardından Mekke yakınlarında gerçekleşmiş bir olaydır. Bu hadisenin yaşandığı mekânla ilgili biraz daha detay haberler bulunmaktadır. Örneğin Taberî'nin verdiği bilgilere göre Hz. Peygamber ihtiyacını gidermek için evinden ayrılıp Kabe yakınlarındaki Ecyâd'a gittiği zaman burada Cebrail'i görmüştür.⁵⁸ İbn Kesîr bu yerin adını Abtah⁵⁹ veya Bathâ⁶⁰ olarak zikreder. Bir hadîs kaydında da Hz. Peygamber'in Cebrail'i iki kez gördüğüne işaret edildikten sonra, bunlardan ilkinin Sidretü'l-müntehâ'da, diğèrinin ise Kabe yakınlarındaki Ecyâd'da vuku bulduğundan bahsedilmektedir.⁶¹

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in Cebrail'i görmesi olayına işaret eden âyetler vahyin erken dönemine ait olaylar iken, bu âyetler daha sonradan isrâ ve mi'râca dair rivayetlerde iddia edilen Rasûl-i Ekrem'in semanın yedi kat üzerinde Allah'la buluştuğu ve konuştuğu, hatta onu gördüğü iddialarına referans gösterilecektir. Hâlbuki rivayetlerde dile getirilen bu iddialar ile âyetlerin mesajı arasında hiçbir bağlantı yoktur.

⁵⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990, IX, 111-12.

⁵⁷ Kurtubî, İmam, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruc yay., İstanbul 2003, XVI, 440.

⁵⁸ Taberî, *Tefsir*, XXVII, 46.

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsir*, XIII, 7531.

⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsir*, XV, 8332.

⁶¹ Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul 1992, *Tefsiru'l-Kur'an*, 53.

Hız. Peygamber'in Allah'ı Gördüğü İddiaları

Hız. Peygamber'in Allah'ı gördüğü iddiaları henüz sahabe döneminde dillendirilmiş bir konudur. Anlaşıldığı kadarıyla bu iddiayı ilk kez dillendirenlerden birisi Yahudi kökenli muhtedi olan Ka'bu'l-Ahbâr'dır. Onun İslâm'ı kabul ettiği tarihle ilgili farklı rivayetler bulunsa da, Hız. Ömer döneminde fethedilen Kudüs'ün teslim alınmasının ardından Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.⁶² Bu durumda Ka'bu'l-Ahbâr'ın dile getirdiği bu iddia muhtemelen Hız. Osman veya Muaviye dönemlerine ait zaman dilimi içerisinde ortaya atılmıştır. Ka'b, Yahudi kültürüne ait birçok israiliyyat haberini İslâm kültürüne taşıyan kişi olarak nitelenir.⁶³ Hadîs kaynaklarında yer alan rivayetlere göre Ka'bu'l-Ahbâr, aralarında Mesrûk'un da bulunduğu bir gurupla sohbet ederken, Hız. Mûsâ gibi Hız. Muhammed'in de Allah'ı gördüğünü iddia etmiştir.⁶⁴ Bunun üzerine Mesrûk, Hız. Aişe'ye gidip bu iddianın gerçeklik payını sorunca, o şu karşılığı vermiştir:

74

OMÜİFD

Her kim sana 'Muhammed Rabb'ini gördü' derse yalan söylemiştir. Çünkü Allah, 'Gözler onu görmez, hâlbuki o, gözleri görür'⁶⁵ buyurmaktadır. Sözlerine devam eden Hız. Aişe yine "Kim sana Muhammed'in gaybı bildiğini söylerse, muhakkak o da yalan söylemiştir. Çünkü Allah, 'De ki, göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilmez...'⁶⁶ âyetlerini hatırlatarak bu iddiaya karşı çıkmıştır.⁶⁷

Ka'bu'l-Ahbâr, İslâm kültürüne israiliyyat haberlerini taşıırken, İslâm'ı öğrendikçe de elde ettiği bilgileri Yahudilik inancındaki haberlerle harmanlayıp yeniden yorumlamıştır. Aydemir, onun ilmi konularda hayli derinleştğini ve birçok israiliyyat haberinin İslâm kaynaklarına girme-

⁶² Muhammed b. Abdillâh el-Ezdî, *Târîhu futûhi's-Şâm*, thk. Abdülmün'im Abdullâh Âmir, Kahire 1970, 259.

⁶³ İbn Teymiyye, *Sirat-ı Mustakim*, çev. Cemal Güzel, Tevhid yay., İstanbul 1996, 418.

⁶⁴ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 53.

⁶⁵ 6. En'âm, 103.

⁶⁶ 27. Neml, 65. Tirmizî'de yer alan yine İbn Abbâs kaynaklı rivayete göre ise, Hız. Aişe, Neml sûresinin 65. âyetini değil, Lokman sûresinin 34. âyetini delil göstermiştir. Zira bu âyette geleceğin bilgisinin sadece Allah'a ait olduğu ve onun bilebileceğine işaret etmektedir. (31. Lokman, 34).

⁶⁷ Buhârî, *Tevhîd*, 4, *Bed'ü'l-halk*, 7; Müslim, *İmân*, 283, 287.

sinde başlıca aktörlerden birisi olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁸ Anlaşılan o ki Ka'b, Hz. Mûsâ'nın Tur Dağı'nda Allah'la buluşup konuştuğu haberinin Kur'ân'da da yer alması üzerine, Hz. Muhammed'in de benzer bir tecrübe yaşadığını dile getirmiş ve bu iddiasını biraz daha ileri götürerek onun Allah'ı gördüğünü ortaya atmıştır. Ancak Hz. Aişe şiddetle bu iddiaya karşı çıkmış ve Rasûl-i Ekrem'in Allah'ı görmesinin mümkün olmadığını söylemiştir.

Dikkat edilirse Ka'bu'l-Ahbâr'ın iddiası ve Hz. Aişe'nin ona karşı çıkması meselesi, mi'râca dair rivayetlerde dile getirilen ru'yet iddialarıyla ilgili bir tartışma değildir. Bu mesele Necm sûresinde Hz. Peygamber'in Cebrail'i gördüğüne işaret eden âyetlerin mesajına yönelik bir tartışmadır. Üstelik aşağıda işaret edileceği üzere sahabe dönemindeyken mi'râca dair rivayetler henüz kaynaklara girmemiştir. Ancak daha sonradan bu mesele Şerîk b. Abdillâh tarafından Enes b. Mâlik'e dayandırılan bir hadîs kaydıyla yeniden gündeme getirilmiş ve Rasûl-i Ekrem'in Allah'ı gördüğü iddiası bu sefer mi'râcda gerçekleşmiş bir olaya dönüştürülmüştür. Ayrıca bu iddia yine Necm sûresindeki âyetlerle ilişkilendirilmiştir. Böylece mi'râc anlatılarında dillendirilen bir konu haline getirilen Rasûl-i Ekrem'in Allah'ı gördüğü iddiaları giderek yaygınlık kazanmış ve özellikle İslâm kelimcileri arasında ru'yet meselesi olarak tartışılmıştır. Hatta aynı yorum biçimi çağdaş araştırmacılar tarafından da aynen tekrar edilmiştir. Örneğin Yavuz, İbn Abbâs ile Ka'bu'l-Ahbâr arasında geçen bir konuşmaya atıfta bulunarak, mezkur tartışmayı mi'râc hadisesiyle ilgili bir mesele olarak yorumlamıştır.⁶⁹ Yine aynı araştırmacı Ebû Zerr el-Ğifârî'ye dayandırılan bir rivayeti de aynı çerçevede yorumlamıştır.⁷⁰ Oysa hem İbn Abbâs'la Ka'b arasında yaşanan tartışma hem de Ebû Zerr'e dayandırılan rivayet mi'râca ilgili değildir. Nitekim tartışmanın yaşandığı dönemde mi'râc hadisesine dair rivayetler henüz mevcut değildir ve sahabe arasında da bu konu bilinmemektedir. Zira mi'râc

⁶⁸ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, Beyan yay., İstanbul 1992, 94-98.

⁶⁹ Yavuz, 158.

⁷⁰ Yavuz, 163.

hadisesi ve bu olayı ifade eden mi'râc kavramı miladi sekiz yüzlü yıllardan itibaren kaynaklara girmeye başlamış ve bundan sonra kullanılarak mezkur olaya dair kurgular oluşturulmuştur. Bu kurgu içerisinde Hz. Peygamber'in Allah'ın gördüğü iddiaları dillendirilince ve bu iddialar Necm sûresindeki âyetlerle ilişkilendirilince, geçmişte sahabe arasında konuşulan Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü iddiası doğal olarak mi'râc hadisesiyle ilgili rivayetlerle karıştırılmış ve sanki sahabe döneminde de bu hadise biliniyormuş gibi yanlış anlama ve yorumlamalar ortaya çıkmıştır.

Mi'râca dair rivayetlerde iddia edildiğine göre Hz. Peygamber yedi kat göklere çıkarıldıktan sonra semada varılacak son nokta olarak tarif edilen ve meleklerin bile geçemedikleri Sidretü'l-müntehâ'yı aşarak Rabbi ile buluşmuştur. Bu tasvirler arasında Rasûl-i Ekrem'in de tıpkı Hz. Mûsâ gibi Allah'la buluştuğu, perde arkasından görüştüğü, beş vakit namaz ve Bakara sûresinin son iki âyetini aldığı anlatıları sıkça dillendirilirken, bunlar arasına Allah'ı gördüğü iddiaları da eklenmiştir. Ayrıca bu anlatılara Necm sûresindeki âyetler referans gösterilmiş ve böylece Hz. Mûsâ'nın Tur Dağı'nda Allah'la buluşmasının Kur'ân'da yer aldığı gibi, Hz. Muhammed'in de Allah'la buluştuğu tasvirlerinin Kur'ân'da yer aldığı iddiası temellendirilmeye çalışılmıştır. Oysa Necm sûresindeki âyetler Rasûl-i Ekrem'in Allah'ı değil Cebrail'i görmesinden bahsetmektedir. Üstelik bu hadise vahyin erken dönemine ait bir olaydır ve semada değil yeryüzünde yaşanmıştır. Ancak Necm sûresinin âyetleri mi'râca dair rivayetlere referans gösterilince, bu sûrede müşahede edilen olayların içeriği değiştirilerek mi'râc anlatılarıyla irtibatlandırılmıştır. Hatta Necm sûresindeki âyetlerin mesajına yönelik açıklamalar bile mi'râc hadisesiyle ilgili rivayetler gibi algılanmıştır. Örneğin Rasûl-i Ekrem'in Cebrail'i görmesine işaret eden âyetlerin mesajını merak eden Ebû Zerr el-Ğifârî, onun vasıfları hakkında Allah Rasûlü'ne 'ne gördün, nasıldı?' gibi birtakım sorular sormuştur.⁷¹ Bu tür sorular karşısında Hz. Peygamber somut

76

OMÜİFD

⁷¹ Müslim, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, İstanbul 1992, *İmân*, 291, 292; Taberî, *Târîh*, II, 209.

bir tarif yapmamakla birlikte Cebrail'in ufku kapladığını söylemiş veya 'O bir nurdur, ben sadece bir nur gördüm'⁷² gibi açıklamalar yapmıştır. Ya da bazı rivayetlerde Cebrail'i altıyüz kanatlı olarak gördüğünden bahsedilmiştir.⁷³ Dolayısıyla bu sorular Necm sûresindeki âyetlerin mesajına yönelik olup mi'râca dair rivayetlerle alâkalı değildir. Ancak Ebû Zerr'in sorusu daha sonraki dönemde mi'râcla ilgili rivayetlerin bir parçası gibi telakki edilmiştir.

Hiz. Aişe'nin yanı sıra, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve Ebû Hureyre'ye⁷⁴ dayandırılan rivayetlerde de, Hiz. Peygamber'in Allah'ı değil Cebrail'i gördüğü haberlerinden bahsedilmektedir. Örneğin İbn Mes'ûd Necm sûresinde geçen 'iki yay ucu kadar yaklaştı'⁷⁵ âyeti hakkında bir soruya cevap verirken burada Cebrail ile Hiz. Peygamber'in birbirlerine yaklaşımlarından ve Rasûl-i Ekrem'in onu görmesinden bahsedildiğini söylemiştir.⁷⁶ Ayrıca değişik hadîs kayıtlarında da benzer haberler aktarılmıştır.⁷⁷ Görüldüğü üzere bu açıklamalar Necm sûresindeki âyetlerin mesajıyla alakalıyken, daha sonradan bu âyetler mi'râc anlatılarına referans gösterilince, sanki bu açıklamalar mi'râca ilişkin rivayetler gibi telakki edilmiştir. Oysa bu sûresinin mi'râc olayıyla uzaktan yakından bir ilişkisi olmadığı gibi, buradaki âyetler Rasûl-i Ekrem'in Allah'ı Cebrail'i gördüğünden bahsetmektedir.

İbnü'l-Cevzî, Necm sûresinde geçen ve Cebrail ile Hiz. Peygamber'in birbirlerine yaklaştıklarını ve aralarında iki yay ucu kadar mesafe kaldığını ifade eden âyetlerdeki anlatımın Allah'la Hiz. Peygamber arasında gerçekleştiğini savunanların olduğunu hatırlattıktan sonra, bu kanaati taşıyanların Şerîk b. Abdillâh tarafından Enes b. Mâlik'e dayandırılarak aktarılan bir hadîs kaydını referans aldıklarını söylemiştir.⁷⁸ Zira bu riva-

⁷² Müslim, *İmân*, 291, 292.

⁷³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, İstanbul 1992, *Bed'ü'l-halk*, 7; Müslim, *İmân*, 281, 282.

⁷⁴ Buhârî, *Tefsîr*, (*İsrâil*), 1.

⁷⁵ 53. Necm, 9.

⁷⁶ Buhârî, *Bed'ü'l-halk*, 7; Müslim, *İman*, 280.

⁷⁷ Buhârî, *Bed'ü'l-halk*, 7; Müslim, *İman*, 283.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1987, VIII, 65-66.

yette Necm sûresindeki âyetlerde geçen ‘yaklaşma ve sarkma’ olayının Allah’la Hz. Peygamber arasında gerçekleştiğinden ve bu hadisenin mi’râc gecesi semada vuku bulduğundan söz edilmektedir.⁷⁹ Ancak hemen hatırlatalım ki, hadîs münekkitleri bu rivayeti sahîh kabul etmezler. Mezkur rivayeti ele alan İbn Kesîr de, bazı ekleme ve çıkarmalar yaparak Şerîk b. Abdillâh’ın bu rivayeti değiştirdiğini söyler ve bu nedenle mezkur rivayetin muzdarip ve münferit olduğunu belirtir.⁸⁰ Sözü edilen rivayetlerin yanı sıra değişik rivayetlerde de Rasûl-i Ekrem’in mi’râcda Allah’la buluştuğu ve onu gördüğü iddiaları dillendirilmiştir.⁸¹ Buna mukabil ilgili âyetlerde Cebrail’le Hz. Peygamber’in buluşmasından bahsedildiğine dair genel bir kabul söz konusudur.⁸²

Dikkat edilirse tıpkı Ebû Zerr el-Ğifârî’nin sorusu gibi, yukarıda işaret edilen Mesrûk’un sorusu ve Hz. Aişe’nin açıklamaları da, aslında Necm sûresindeki âyetlerin mesajıyla ilgili gündeme gelen iddialarla alâkalıdır. Ancak bu âyetler daha sonradan kurgulanan mi’râc anlatılarındaki iddialar için referans gösterilince, konuyla ilgili haberler de mi’râc olayı hakkında yapılan açıklamalar gibi yorumlanmıştır. Özellikle klasik tefsir kaynaklarında yer alan rivayetlerde bu âyetler, mi’râcda Rasûl-i Ekrem’in Allah’la buluştuğu iddialarının delili olarak sunulmuştur.⁸³ Bu yorum biçimi herhangi bir sorgulamaya tabi tutulmadan çağdaş alimler tarafından da aynen tekrar edilmiştir.⁸⁴ Hatta aynı anlayış ne yazık ki, bazı akademisyenler tarafından bile dillendirilmiştir.⁸⁵ Şunu da hatırlatalım ki, müfessir Kurtubî⁸⁶ ve Derzeze⁸⁷ hiçbir ilgisi yokken Necm sûresi-

78

OMÜİFD

⁷⁹ Buhârî, *Tevhid*, 37.

⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX, 4606.

⁸¹ Taberî, *Tefsîr*, XXVII, 45-46.

⁸² Taberî, *Tefsîr*, XXVII, 44-45; Râzî, XX, 489-95.

⁸³ Taberî, *Tefsîr*, XXVII, 40-57; Râzî, XX, 477-508; İmam Şibli, *Peygamberimizin Ruhani Hayatı ve Mucizeleri*, çev. Ahmet Karataş, Timaş Yay., İstanbul 2003, 138;

⁸⁴ Elmalılı, 287-305; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993, I, 135.

⁸⁵ Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Mi’râc Gerçeği*, İstanbul 1991, 133.

⁸⁶ Kurtubî, XVI, 441.

⁸⁷ İzzet Derzeze, *Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri*, çev., Şaban Karataş, Ekin yay., İstanbul 1997, 230.

nin mi'râcla ilişkilendirilmesinin ve bu çerçevede yapılan yorumların tutarsızlığına işaret ederek, buradaki âyetlerin muhtevasının tamamen farklı bir konuyla alakalı olduğunu söylemişlerdir.

Yukarıda da işaret edildiği üzere bizim tespitlerimize göre mi'râca dair rivayetler, yaklaşık olarak hicrî 200'lü (miladi 800) yıllardan itibaren kaynaklara girmeye başlamıştır. Örneğin yaptığımız taramalar neticesinde ortaya çıkan sonuca göre, İbn Ebî Şeybe'ye (235/849) gelinceye kadar, erken döneme ait hadîs kaynaklarında mi'râca dair hiçbir rivayet bulunmamaktadır. Bunlar arasında Hemmâm b. Münebbih (132/750),⁸⁸ Mâlik b. Enes (179/795),⁸⁹ Rebi' b. Habîb (180/796),⁹⁰ Abdullah b. Mübârek (181/797),⁹¹ Ebû Dâvûd Tayâlisî (204/819),⁹² Abdürrezzâk (211/826) ve Humeydî (219/834)⁹³ gibi erken döneme ait hadîs kaynakları yer almaktadır.

İbn Ebî Şeybe'de bulunan ve Sâbit el-Bunânî'nin Enes b. Mâlik'e dayandırarak aktardığı rivayet, mi'râc anlatısı olarak hadîs kaynaklarında yer alan ilk rivayettir. Ayrıca bu rivayette ilk kez isrâ ve mi'râc olayları bir arada ve birbirlerinin devamı gibi aktarılmıştır. İbn Ebî Şeybe'deki bu rivayet daha sonradan İbn Hanbel (241/855)⁹⁴ ve Müslim (261/875)⁹⁵ tarafından nakledilmiştir. Fakat aynı rivayet Buhârî'de bulunmamaktadır. Bu arada şunu da hatırlatalım ki, Sabit el-Bunânî kaynaklı olarak Müslim

⁸⁸ Hemmâm b. Münebbih'in sahifesi Hamidullah tarafından neşredilmiştir. Bu eser Talat Koçyiğit ve Kemal Kuşçu tarafından Türkçe'ye çevrilip yayımlanmıştır. Bkn. M. Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Hemmâm b. Munebbih ve Sahife-i Hemmâm ibn Münebbih*, çev. Kemal Kuşçu, Bahar yay., İstanbul 1966.

⁸⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, çev. Ahmet M. Büyükçınar, İstanbul 1982.

⁹⁰ Rebi' b. Habîb b. Omer el-Ezdî, *el-Câmi'u's-sahîh müsnedu İmâm er-Rebi' b. Habîb*, thk. Muhammed b. İdrîs-Aşur b. Yûsuf, Dâru'l-hikme, Beyrut 1415.

⁹¹ Abdullah b. Mübârek (181/797), *Kitâbü'z-zühd ve'r-rakâik*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut t.y.

⁹² Süleyman b. Dâvud el-Cârud et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin, Hicruttubae ve'n-neşr, Birinci baskı, Basım yeri yok 1419/1999.

⁹³ Ebû Bekr Abdillâh b. Zübeyr el-Humeydî (219/834), *Müsnedü'l-Humeydî*, tahk. Habîb Rahman A'zamî, Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, Beyrut t.y.

⁹⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1992, III, 148.

⁹⁵ Müslim, *İman*, 259.

tarafından da nakledilen rivayet haricinde, *kütüb-i sitte* kaynaklarında yer alan hadîslerde Rasûl-i Ekrem'in direkt olarak Mekke'den semaya yükseltildiğinden bahsedilir. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse onun Kudüs'e götürülüp buradan semaya yükseltildiğinden hiç söz edilmez. Ayrıca Sâbit kaynaklı rivayette de, Rasûl-i Ekrem'in Allah'ı gördüğü iddiaları değil, onunla semada buluştuğu tasvirleri anlatılmıştır.

Siyer kaynaklarında yer alan mi'râc anlatıları ise ilk kez İbn Hişâm (218/833) tarafından nakledilmiştir. İbn Ebî Şeybe ile aynı dönemde yaşayan İbn Hişâm'daki rivayet Ebû Said el-Hudrî'ye dayandırılmıştır. Fakat İbn Hişâm'ın kaynağı olan İbn İshâk'ın siyerinde ise sadece isrâ hadisesine ilişkin rivayetler bulunmaktadır. İbn Hişâm ve İbn Ebî Şeybe'nin vefat tarihleri dikkate alındığında, mi'râca dair rivayetlerin yaklaşık olarak Hz. Peygamber'den iki yüz yıl sonra kaynaklara girmeye başladığını söylemek mümkündür. Fakat mezkur rivayetlerin bir süre sözlü kültür geleceğinde ağızdan ağza dolaştıklarını göz ardı etmemek gerekir. Bu durumda kabaca söylemek gerekirse Abbâsîlerin kuruluş döneminden itibaren bu rivayetlerin üretildiğini ve daha sonradan kaynaklara sokuşturulduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Rasûl-i Ekrem'in mi'râcda Allah'la buluştuğu, konuştuğu ve onu gördüğü tasvirleri bu dönemlerde ortaya atılmış bir iddia niteliğindedir. Muhtemelen bu iddiaları inandırıcı kılabilmek için Necm sûresindeki kimi âyetler referans gösterilmiştir. Dikkat edilirse bu dönem öncesinden itibaren Müslümanlar kadim Yahudi ve Hıristiyan kültürüyle iç içe yaşamaya başlamışlardır. Bu süreçte Müslümanlar kimi Yahudi alimleri ile teolojik tartışmalara girişmişlerdir.⁹⁶ Bu tartışmaların içerisinde Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed'in üstünlük yarışına sokulma gayretleri eklenmiş ve çerçevede üçüncü asra doğru ru'yet meselesi olarak İslâm kelamcıları tarafından tartışılmıştır.⁹⁷ Özellikle hicrî ikinci asrın ortasından itibaren İslâm kelamcılarının yanı sıra muhaddisler ve mutasavvıflar arasında yoğun bir şekilde ele alınan ru'yet mesele-

⁹⁶ Geniş bilgi için bkn. Levent Öztürk, *İslâm Toplumunda Hıristiyanlar*, İz Yay., İstanbul 1998, 261-274.

⁹⁷ Hikmet Akdemir, 'Taberî'ye Göre Ru'yetullah Meselesi', Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2002, sayı: III), 8.

si,⁹⁸ dünyada görülmenin yanı sıra ayrıca ahiret hayatında görülüp görülmeyeceği tartışmalarına kadar uzanmıştır.

Ehl-i Sünnet kelimcileri Allah'ın ahirette görülebileceği tezini savunurken, buna karşı olarak mutezile ekolü Allah'ın görülemeyeceğini savunmuş ve aksi görüşü tevhid ilkesine aykırı bulmuştur.⁹⁹ Daha sonradan filozof ve müfessirlerin de katıldığı bu tartışma İmamiye ekolüne mensup kelimciler tarafından da ele alınmış ve mutezilenin de etkisiyle Allah'ın görülemeyeceği tezini benimsemişlerdir.¹⁰⁰ Şîi kelimcilerin mutezilenin görüşünü benimsemelerinin arka planında muhtemelen Sünni geleneğe mesafeli duruşun payı bulunmaktadır. Akdemir, Taberî'nin görüşleri çerçevesinde ru'yet meselesini ele alırken, bu konuyla ilgili tartışmanın köklerinin üçüncü asırda olduğunu iddia etmiştir.¹⁰¹ Oysa bu mesele henüz sahabe döneminde bile gündeme gelmiştir. Nitekim İbn Abbâs'la Ka'bu'l-Ahbâr arasında yaşanan ru'yetle ilgili tartışmanın¹⁰² yanı sıra, yukarıda işaret edilen Hz. Aişe, Ebû Zerr el-Ğifârî ve İbn Mes'ûd gibi sahabîlere dayanan rivayetler bu meselenin erken dönemden itibaren ele alındığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak özellikle Hz. Aişe'nin karşı çıkmasından sonra sahabe döneminde konu kapanmakla birlikte, hicrî ikinci asırdan itibaren kaynaklara girmeye başlayan mi'râc rivayetleriyle birlikte yeniden gündeme getirilmiş ve üçüncü asra doğru yoğun bir şekilde ele alınmıştır.

Ru'yet meselesinin tekrar gündeme getirilmesinin arka planında kadim Yahudi ve Hıristiyan kültürünün belirgin bir etkisinden söz edilebi-

⁹⁸ George Vajda, 'Bazı Şîi-İsnâ-şeriyeye Yazarlarına Göre Allah'ın Görülmesi (Ru'yetullah) Meselesi', çev. Sabri Hizmetli, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (cilt: XXV), 370-71.

⁹⁹ Burhan Baltacı, 'Yunus 10/26 Ayette Yer Alan 'Ziyade' Kelimesinin 'Ruyetullah' Olarak Anlaşılmasında Ehl-i Sünnet İnancının Etkisi', *Dinî Araştırmalar*, (Cilt: 8, sayı: 24), 300-301.

¹⁰⁰ Vajda, 371-72.

¹⁰¹ Akdemir, 8.

¹⁰² İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-eser fi funûnu'l-meğâzî ve's-ş-şemâil ve's-siyer*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., I, 250.

lir. Dikkat edilirse Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ'nın mucizeleri¹⁰³ ve Firavun karşısında bu mucizelerle desteklendiğinden bahsedilmektedir.¹⁰⁴ Ayrıca Tur Dağı'nda Allah'la buluşması¹⁰⁵ ve on emir almasına ilişkin açıklamalar yer almaktadır.¹⁰⁶ Hz. Mûsâ'nın mucizeleri ve onun Tur Dağı'nda Allah'la buluşmasıyla ilgili bazı detaylar verilirken, Hz. Peygamber hakkında bu bağlamda bir mucizeden veya olağanüstülükten söz edilmemektedir. Hatta ona Kur'ân'dan başka¹⁰⁷ herhangi bir mucizenin verilmediğinden bahsedilmektedir.¹⁰⁸ Belli ki bu durum Müslümanlar'ın zihninde ciddi bir eksiklik gibi algılanmıştır. Dolayısıyla bu eksiklik geriye dönük olarak üretilen rivayetlerle doldurulmuştur.

Müslümanlar kendi peygamberlerinin de Hz. Mûsâ'nunkine benzer bir tecrübe yaşadığını ispatlayabilmek için isrâ hadisesiyle onun Tur Dağı'na yolculuğu arasında bir irtibat kurmuşlardır. Ancak Kur'ân Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu isrâ hadisesiyle ilgili detay vermeyince, bu boşluk mi'râca dair rivayetlerdeki iddialarla doldurulmuştur. Dikkat edilirse bu iddialar arasında yedi kat göklere çıkarıldıktan sonra Hz. Peygamber'in Allah'la buluştuğu, konuştuğu ve herhangi bir vasıta olmaksızın ondan bazı âyetler aldığından bahsedilmiştir.¹⁰⁹ Böylece tıpkı Tur Dağı'nda Hz. Mûsâ'nın Rabb'i ile buluşması gibi, Hz. Muhammed'in de Rabbi ile buluştuğu iddiaları dillendirilerek eksik görülen kısımlar doldurulmuştur. Yine bu iddiaları Kur'ân'la irtibatlandırabilmek için Necm sûresinin âyetleri referans gösterilmiştir. Oysa bu âyetlerde Hz. Muhammed'in yedi kat göklerde Rabbi ile değil, yeryüzünde Cebrail'le buluşmasından bahsedilmektedir. Ancak ilgili âyetlerde isim zikredilmeyip kapalı ifadeler kullanılınca, âyetlerin mesajı çarpıtılmış ve mezkur iddialara

82

OMÜİFD

¹⁰³ 17. İsrâ, 101.

¹⁰⁴ 17. İsrâ, 102.

¹⁰⁵ 7. A'râf, 143.

¹⁰⁶ 2. Bakara, 83-84.

¹⁰⁷ 29 Ankebut, 50-51.

¹⁰⁸ 17. İsrâ, 59.

¹⁰⁹ Müslim, *İmân*, 279; İbn Hanbel, I, 387; Nesâî, *es-Sünen*, İstanbul 1992, *Salât*, 1; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 53; Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve li'l-Beyhakî*, tahk. Abdurrahman Muhammed Osman, 1. Baskı, Dâru'n-nasru't-tibâe, Medine 1969/1389, II, 122.

referans gösterilmiştir. Dikkat edilirse Hz. Mûsa Tur Dağı'nda Allah'la buluştuğu sırada bu tecrübeyi dağın sağ yamacındaki ağacın yanındayken yaşamıştır.¹¹⁰ Onun tecrübesinden esinlenilerek üretilen tasvirlere göre, Necm sûresinde ağaçlık alandaki son ağaç olarak nitelenen Sidre ağacı (Sidretü'l-münthâ) ise, semâda varılacak en son nokta olarak tarif edilmiş ve hayali bir mekâna dönüştürülmüştür. Ancak her ne kadar Sidretü'l-münthâ bu şekilde yorumlanmışsa da, ilgili rivayetlerde hep ağaç tasvirlerinden bahsedilmiştir.¹¹¹

Klasik müfessirlerden Râzî, Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü meselesine değinirken ilginç haberler aktarır. Örneğin Necm sûresinde geçen '*O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştır*'¹¹² âyeti hakkında açıklamalarda bulunurken, Sidre'yi kaplayan şeyle ilgili dört farklı görüşün olduğunu söylemiştir. Bunlardan birisinde onu kaplayan şeyin 'Allah'ın nuru' olduğuna dair yorumlardan bahsederek şu değerlendirmede bulunmuştur: "Bu, açıktı. Zîra Hz. Peygamber oraya varınca, Cenâb-ı Hak Hz. Mûsâ hadisesinde dağa tecelli ettiği gibi, oraya tecelli etmiş, derken onun nûrları, zûhur etmişti... Ancak ne var ki, Sidre o dağdan daha güçlü ve daha kararlıydı. Dolayısıyla, o dağ paramparça olup ufalanırken,¹¹³ bu ağaç hareket dahi etmemişti. Üstelik Hz. Mûsâ bayılıp yere düşerken, Hz. Muhammed ise sarsılmamıştı bile."¹¹⁴ Dikkat edilirse âyette Sidretü'l-münthâ olarak nitelenen ağaca yansıyan birtakım güzellikler¹¹⁵ Allah'ın nuru olarak nitelenmiş ve böylece Rasûl-i Ekrem'in Allah'ı gördüğü iddiaları dillendirilmiştir. Böylece Sidre ağacıyla Tur Dağı arasında alakasız bir benzetme yapılarak Hz. Mûsâ'nın isteği üzerine Allah'ın nuru dağa tecelli edince dağ yerle bir olurken, Hz. Muhammed'in müşahedesini sıra-

¹¹⁰ 28. Kasas, 30.

¹¹¹ Buhârî, *Menakıbu'l-ensar*, 42, *Bed'ü'l-halk*, 6; Müslim, *İman*, 259; İbn Hanbel, V, 144; Tirmizî, *Sıfatü'l-cenne*, 9; Kurtubî, XVI, 450-51.

¹¹² 53. Necm, 16.

¹¹³ Bkn. 7. A'râf, 143.

¹¹⁴ Râzî, XX, 505.

¹¹⁵ İlgili âyetlerde 'va'dedilmiş Cennetten (Cennetü'l-me'vâ) bir manzara eşliğinde' ifadeleri, Rasûl-i Ekrem'in Cebrail'i görmesinin yanı sıra birtakım güzellikleri de müşahade ettiğine işaret etmektedir. (53. Necm, 14-16).

sında Sidre ağacı sapasağlam ayakta kalabilmiştir.¹¹⁶ Böylece dağla ağaç arasında alâkasız bir ilişki kurularak Hz. Muhammed, Hz. Mûsâ'nın bir adım önüne geçirilmiş ve Allah katında en büyük ödüllerle mükâfatlandırılmış elçi konumuna yükseltilmiştir.

Çağdaş müfessirlerden Elmalılı ise, 'Onu bir başka inişi sırasında görmüştü'¹¹⁷ âyetiyle ilgili açıklamalar yaparken ilginç yorumda bulunmuş ve aynen şu ifadeleri kullanmıştır: Bu âyet 'makam itibarıyla Cebrail'in Rasûlüllah'tan geride olduğuna işaret' emektedir.¹¹⁸ Bu yorumlara bakıldığında, bütün gayretin Allah katında Hz. Peygamber'in daha yüce makama çıkarılmış bir elçi olduğunu vurgulamaya yönelik olduğunu görebilmek hiç de zor değildir. Özellikle mi'râca dair rivayetlerde yer alan tasvirlerde bu gayretin bariz işaretlerini görmek mümkündür. Örneğin iddialara göre Hz. Peygamber Cebrail tarafından Sidretü'l-müntehâ'ya kadar götürülmüş, ancak buradan öteye kendisinin geçemeyeceğini söyleyerek onu yalnız bırakmıştır. Böylece Hz. Peygamber meleklerin bile geçemediği Sidretü'l-müntehâ'dan öteye geçerek Allah'la buluşmuş ve onunla konuşmuştur. Hiç kuşku yok ki bu iddianın arka planında Hz. Peygamber'i üstün gösterme gayreti yatmaktadır. Ancak bu gayretin dozu kaçırılınca Allah Rasûlü meleklerden bile üstün gösterilmiştir. Hatta oldukça ilginç yorumlar yapılmıştır. Örneğin müfessir Elmalılı, Hz. Peygamber'in Allah katında diğer peygamberlerden daha üstün tutulduğunu gösterebilmek için şu yorumu yapar: 'Rasûlüllah her Kur'ân bölümünü getirdiğinde Cebrail'i, girdiği sûrette görüyordu. Onu melek sûreti ile bir defa mi'râctan önce görmüş -ki, o zaman Cebrail, Peygamber'in yanına gelmişti- bir kere de mi'râctan inerken görmüştü. Bu görüşmede de Rasûlüllah, Cebrail'e doğru yaklaşmış ve Cebrail onu, Sidre-i müntehâ'nın yanında karşılamıştı.'¹¹⁹ Bu yorumuyla Elmalılı, Hz. Peygamber'i Cebrail'den daha üstün bir makama oturtmuş ve âyette iniş sırasında gerçekleşen görme hadisesinden bahsedildiği için, bu hadisenin Rasûl-

¹¹⁶ Râzî, XX, 508.

¹¹⁷ 53. Necm, 13.

¹¹⁸ Elmalılı, VII, 296.

¹¹⁹ Elmalılı, VII, 297.

i Ekrem Sidretü'l-müntehâ'dan indiği sırada gerçekleştiğini söylemiştir. Oysa ilgili âyette Hz. Peygamber'in inişinden değil Cebrail'in inişinden bahsedilmektedir.¹²⁰ Üstelik bu buluşma onun sandığı gibi semadaki hayali mekân olarak tasvir edilen Sidretü'l-müntehâ'da değil yeryüzünde gerçekleşmiş bir olaydır. Ayrıca bu hadisenin mi'râc iddialarıyla uzaktan yakından bir alakası yoktur. Kur'ân-ı Kerîm bu sûrede ilk vahiy tecrübesi sırasında Hira Dağı yakınlarında Rasûl-i Ekrem'in Cebrail'le buluşması ve ondan vahiy almasından bahsetmektedir.¹²¹

Hz. Muhammed'in Hz. Mûsâ'dan daha büyük olağanüstülükler yaşadığını ispatlayabilmek için yoğun bir gayret sarf edilirken, bazen akıl almaz yorumlar dillendirilmiştir. Hatta bazı iddialar Kur'ân'a aykırı yorumlara kadar uzanmıştır. Örneğin Hz. Mûsâ'nın Rabb'ini görme isteği gerçekleşmezken¹²² Hz. Muhammed'in Rabb'ini gördüğünü ileri sürmek düpedüz Kur'ân'a aykırı bir iddiadır. Buna rağmen isrâ âyeti bile Rasûl-i Ekrem'i 'Allah'ı görmeye götüren âyet' olarak nitelenmiştir.¹²³ Elmalılı'ya ait olan bu nitelendirme herhangi bir referans verilmeden aynı cümlelerle Çiçek tarafından da dillendirilmiştir. Nitekim o, Hz. Mûsâ'nın Allah'la buluşup konuşması ve onu görmek istediği halde bu talebinin gerçekleşmediğine işaret eden âyeti¹²⁴ hatırlattıktan sonra, isrâ hadisesinden bahsedileceği zaman bu âyetin göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemiş ve şu yorumu yapmıştır: "A'râf suresinin 143. âyeti ile Hz. Muhammed'i Allah'ı görmeye götüren bu İsrâ ayeti üzerinde bir düşünülürse, Allah ile konuşan Hz. Mûsâ'nın makamı ile Allah'ın habibi Hz. Muhammed'in makamı arasındaki fark açıkça anlaşılır."¹²⁵ Oysa ilgili âyette Allah'ın görülmesi veya görüleceğine dair hiçbir işaret yoktur. Benzer bir gayret Âsım Köksal tarafından da gösterilmiştir. Üstelik o, Hz. Muhammed'i üstün gösterme yarışı içine diğer peygamberleri de katmıştır. Ör-

¹²⁰ 53. Necd, 13.

¹²¹ 53. Necd, 1-18.

¹²² 7. A'râf, 143.

¹²³ Elmalılı, V, 283.

¹²⁴ 7. A'râf, 143.

¹²⁵ Yakup Çiçek, 'Kur'an'da İsrâ ve Mi'râc', *Mi'râc Sempozyumu; Sempozyum Bildirileri* (17. Aralık 1995-Eskişehir), Seha Neşriyat, İstanbul 1999, 46-47.

neğin Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ gibi peygamberlere de mi'râc türü tecrübeler yaşattırıldığını iddia ettikten sonra, bu peygamberlerle Hz. Peygamber arasında bir kıyaslama yapmış ve aynen şu ifadeleri kullanmıştır: "O'nun Allahu Teâlâ'ya olan yakınlık derecesi, kendisinden önceki peygamberlerden hiçbirisine nasip olmamış, O'nun gibi urûc eden bir peygamber de bulunmamıştır."¹²⁶ Halbuki hem Hz. Muhammed'in yaşadığı iddia edilen mi'râc olayı hem de önceki peygamberlerin benzer tecrübe yaşadıkları iddiaları tamamen rivayetlerde dillendirilen bir konudur ve asla Kur'ân'la temellendirilemez. Üstelik bu iddianın isrâ âyetiyle uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur. Aynı şekilde Hz. Muhammed'in mi'râcda Allah'la buluştuğu tasvirleri de sonrada ortaya atılmış iddialardır ve Necm sûresiyle ilişkilendirilerek bir şekilde Kur'ân'a dayandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu tür iddiaların ne isrâ âyetiyle ne de diğer âyetlerle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır.

86

OMÜİFD

Dile getirilen bu Kur'ânî gerçeklere rağmen özellikle Türk-İslâm geleneğinde Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü iddiaları sıkça dillendirilen bir konudur. Üstelik pek çok samimi Müslüman bu tür iddiaları adeta bir inanç doktrini gibi telakki etmektedir. Örneğin bazı Müslümanlar tarafından son yüzyılın önemli alimleri arasında kabul edilen Bediuzzaman Said Nursî, mi'râc olayı hakkında yazmış olduğu 31. sözünde (risalesinde) Necm sûresinin âyetlerini (53. Necm, 1-18) zikrettikten sonra çeşitli misallerle mi'râc olayını açıklamaya çalışırken ilginç yorumlar yapar. Örneğin ona göre Hz. Muhammed bedeniyle mi'râca götürülmüş¹²⁷ ve Sidretü'l-müntehâ'ya çıkarılarak burada Allah'la buluşup konuşmuş, hatta onu görmüştür. Bu iddiasını dillendirirken kanaatini şöyle açıklar: "Aynı zamanda, o muayyen saatte Resul-i Ekrem Aleyhissalâtu Ves-selâm, burak-ı tevfik-i ilahîye biner; berk (yıldırım) gibi bütün daire-i mümkinatı kat edip, acab-i mülk ve melekûtu görüp, daire-i vücub noktasına çıkıp, sohbe müşerref olup, ru'yet-i cemal-i ilahîye mazhar ola-

¹²⁶ M. Âsım Köksal, *Mi'râc Gecesi*, Diyanet İşleri Reisliği Yay., Ankara 1955, 4.

¹²⁷ Bediuzzaman, 559, 570.

rak, fermanı alıp vazifesine dönebilir ve dönmüş ve öyledir.”¹²⁸ Bir başka yorumunda ise şu açıklamayı yaparak Rasûl-i Ekrem'in Allah'ı gördüğü iddiasını tekrar eder: “Burak'a bindirip, berk gibi semavatı seyrettirip, kat'-ı meratib ettirerek, kamervari (ay gibi) menzilden menzile, daireden daireye rububiyet-i ilahiyeyi temaşa ettirip, o dairelerin semavatında makamları bulunan ve ihvanı olan enbiyayı birer birer göstererek, tâ Kâb-ı Kavseyn makamına çıkarmış, ehadiyet ile kelâmına ve ru'yetine mazhar kılmıştır.”¹²⁹

Burada dile getirilen iddialara göre Rasûl-i Ekrem Sidretü'l-müntehâ'ya kadar çıkarılıp yüce bir makam olarak tasavvur edilen 'kâb-ı kavseyne' ulaştırılmıştır. Hatta burada Allah'la sohbet edip bizzat onu görmüştür. Üstelik bu iddialar Necm sûresindeki âyetlerle ilişkilendirilmiştir. Oysa bu iddialarla Necm sûresinin âyetlerini ilişkilendirebilmek mümkün değildir. Zira konuyla ilişkilendirilen âyetlerde sadece ilk vahiy tecrübesi sırasında Rasûl-i Ekrem'in Cebrail'i görmesi ve ondan vahiy alması olayından bahsedilmektedir. Bu itibarla Necm sûresindeki âyetlerde geçen 'sidretü'l-müntehâ' kavramı semada varılacak son noktadaki hayali mekân değil, yeryüzünde Hz. Peygamber'in Cebrail'i yanında gördüğü ağaçlık alandaki en uç noktada bulunan ağaçtır.¹³⁰ Dolayısıyla Rasûl-i Ekrem'in semada Allah'la buluştuğu, konuştuğu ve onu gördüğü iddiaları bütünüyle Kur'ân'a aykırıdır ve kabul edilebilir hiçbir tarafı yoktur. Her şeyden önce böyle bir iddia düpedüz vahyin mesajını çarpıtmaktan başka hiçbir anlam da ifade etmez. Kaldı ki, mi'râc olayının kendisi zaten rüya anlatılarından müteşekkil bir kurgudur ve yukarıda da ifade edildiği üzere çok daha sonradan oluşturulmuştur. Nitekim İbn Sa'd (230/845) mi'râca dair tasvirleri, Rasûl-i Ekrem'in öğlen uykusuna yattığı sırada gördüğü rüyadan ibaret bir olay olarak nakleder. Hatta bu olaya ilişkin anlatıları isrâ olayından sonra gerçekleşen bir olay değil, daha önceki döneme ait anlatı olarak ele alır.¹³¹ Benzer şekilde klasik

¹²⁸ Bediuzzaman, 571.

¹²⁹ Bediuzzaman, 563.

¹³⁰ 53. Necm, 6-18.

¹³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru's-Sadr, Beyrut, t.y., I, 213.

müfessirlerden İbn Kesîr de, mi'râc anlatılarını geniş bir şekilde ele aldıktan sonra, bu olay hakkında aynen şu değerlendirmeyi yapmıştır: 'Herhalde bu, bir uykudan ibaret olmalıdır. En doğrusunu Allah bilir.'¹³² Ancak bizim konumuz Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü iddiaları olduğundan mi'râc hadisesiyle ilgili tartışmayı daha fazla uzatmayı gerekli görmüyoruz.¹³³

Şunu da hatırlatalım ki, Necm sûresi ile isrâ olayının akabinde gerçekleştiği düşünülen mi'râc hadisesi arasında hiçbir ilişki bulunmamaktadır. Üstelik tarihsel olarak da böyle bir ilişki kurabilmek mümkün değildir. Zira Necm sûresi ilk nâzil olan sûrelerden birisidir ve burada ilk vahiy tecrübesi sırasında yaşanan olaylardan bahsedilmektedir. Oysa isrâ olayına işaret eden isrâ âyeti yaklaşık olarak hicretten bir buçuk veya iki yıl önce nâzil olmuştur. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse Necm sûresi risaletin ilk yıllarında nâzil olurken, isrâ olayına işaret eden âyet¹³⁴ ise, Mekke döneminin sonlarında nâzil olmuştur. Bu durumda isrâ hadisesinin akabinde gerçekleştiği iddia edilen mi'râc olayıyla Necm sûresindeki âyetleri ilişkilendirebilmek mümkün değildir. Üstelik âyet inişteki buluşmadan söz ederken rivayetlerdeki iddialarda, semaya yükseldikten sonra buradaki buluşmadan bahsetmektedir. Yine âyet Cebrail'le Hz. Peygamber'in yeryüzündeki buluşmasından bahsederken rivayetlerde ise semada Allah'la Hz. Peygamber'in buluşması iddialarından bahsedilmektedir. Sadece bu çelişki bile rivayetlerde dile getirilen iddiaların Necm sûresindeki âyetler veya diğer Kur'ân âyetleriyle ilişkilendirilemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Görünen o ki, mi'râca dair rivayetlerdeki iddiaları inandırıcı kılmak ve tıpkı Hz. Mûsâ'nın yaşadığı tecrübe gibi, Hz. Muhammed'in de Rabbi ile buluşması olayının Kur'ân'da yer aldığını ispatlayabilmek için zoraki yorumlarla âyetlerin mesajı çarpıtılmıştır. Böylece rivayetlerdeki iddiaları inandırıcı kılabilmek adına hiçbir ilgisi olmadığı halde kimi Kur'ân âyetleri kurban edilmiştir.

¹³² İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIII, 7532, IX, 4646.

¹³³ Yakında yayımlanacak olan kitabımızda isrâ ve mi'râc hadiselerinin mahiyet ve muhtevaları etraflıca ele alınıp incelenmiştir.

¹³⁴ 17. İsrâ, 1.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Muhammed'in Allah'ı gördüğü iddialarının arka planında daha çok Yahudi ve Hıristiyan kültürü karşısında Hz. Peygamber'i onların peygamberlerinden üstün gösterme gayreti yatmaktadır. Bu çabanın daha sonraki nesillere bıraktığı en önemli miras koca bir bilgi kirliliğinden başka bir şey değildir.¹³⁵ Rivayet örüntüsünden oluşan birtakım asılsız iddiaları âyetlerle uzlaştırma çabasının insanı getireceği nokta bu olsa gerektir. Şayet rivayet esiri olunmadan vahyin mesajı ele alınsa ve dile getirilen iddiaların gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair sorgulama yapılsa, aslında sorun kendiliğinden çözülecektir.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm Tekvîr ve Necm sûrelerinde iki kez Hz. Peygamber'in Cebraîl'i gördüğünden bahseder ve her iki olayın vahyin ilk yıllarında gerçekleştiğini haber verir. Ancak daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan rivayetlerde, Rasûl-i Ekrem'in Cebraîl'i görmesi olayı Allah'ı gördüğü iddialarına dönüştürülmüş ve bu iddialar özellikle Necm sûresindeki âyetlerle ilişkilendirilmiştir. Her ne kadar bazı hadîs kayıtlarında Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü iddiaları müstakil olarak dile getirilmişse de, bu mesele özellikle mi'râca dair rivayetlerde ağırlıklı olarak dillendirilmiştir. Ancak mi'râca ilgili rivayetler Necm sûresiyle ilişkilendirildiği için, bu sûrede Hz. Peygamber'in Cebraîl'den vahiy alması ve o sırada onu görmesinden haber veren âyetler, mi'râc gecesi semada Allah'la buluşup onu gördüğü iddialarına dönüştürülmüştür. Oysa ilgili âyetlerde vahiyle ilk tanıştığı sırada Rasûl-i Ekrem'in yaşamış olduğu tecrübelerle ait haberlerden bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu sûredeki âyetlerle mi'râc anlatılarında dile getirilen iddialar arasında hiçbir ilişki yoktur.

Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü iddiaları ilk kez Yahudi kökenli muhtedi olan Ka'bu'l-Ahbâr tarafından dile getirilmiş ve daha sonradan bu iddialar mi'râca dair rivayetlerde sıkça dillendirilmiştir. Halbuki başta Hz. Aişe olmak üzere İbn Mes'ûd, İbn Abbâs veya Ebû Hureyre'ye da-

¹³⁵ Kurtubî, XVI, 447-51.

yandırılan rivayetlerde Hz. Peygamber'in Allah'ı görmesinin mümkün olamayacağı ve böyle bir iddianın Kur'ân'a aykırı olduğu meselesi çok açık bir şekilde dile getirilmiştir. Nitekim Hz. Aişe '*Gözler onu görmez, hâlbuki o, gözleri görür*' (6. En'âm, 103) âyetini hatırlatarak bu iddiaya karşı çıkmıştır. Ayrıca Kur'ân A'râf sûresinin yedinci âyetinde Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görme isteğinin gerçekleşmediğini haber vererek, bir beşerin Allah'ı görmesinin mümkün olamayacağını açıkça ortaya koymuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğü iddialarını Kur'ân'a dayandırmak mümkün değildir.

Görebildiğimiz kadarıyla bu tür rivayetlerin ortaya çıkmasında Hz. Peygamber'i yüceltme ve özellikle de geçmiş peygamberlere karşı yarıştırmak onu daha üstün gösterebilme gayretlerinin büyük etkisi vardır. Dikkat edilirse bu iddia Yahudi kökenli muhtedi olan Ka'bu'l-Ahbâr tarafından dillendirilmiş ve sonra yaygın bir şekilde mi'râca dair rivayetler arasında zikredilmiştir. Unutmamak gerekir ki, Müslümanlar kadim Yahudi ve Hıristiyan kültürlerinin mirasını devralmışlar ve bu kültürlerdeki birçok hikâyelerden etkilenmişler veya bunları İslâm kültürüne taşımışlardır. Netice itibarıyla özellikle Yahudi kültüründe Hz. Mûsâ'nın Allah'la buluşup konuşması ve ondan vahiy alması hususları yaygın bir şekilde kullanılırken ve aynı zamanda bu hususa Kur'ân'da da işaret edilirken, Hz. Peygamber'in benzer bir olağanüstülük yaşadığına ilişkin âyetlerde bir açıklama bulunmayınca, bu boşluk geriye dönük olarak üretilen rivayetlerle doldurulmuştur. Böylece Hz. Peygamber'in yaşadığı isrâ olayıyla Hz. Mûsâ'nın Tur Dağı'na yolculuğu arasında bir ilişki kurulurken, burada onun Allah'la buluşması, konuşması ve vahiy almasıyla ilgili tecrübesi ile de mi'râca dair rivayetlerde dile getirilen tasvirler arasında bir ilişki kurulmuştur. Neticede Hz. Peygamber'in de tıpkı Hz. Mûsâ gibi Rabbi'yle buluştuğu, konuştuğu, vahiy aldığı, hatta Hz. Mûsâ'nın Rabb'ini görme isteği gerçekleşmezken Hz. Muhammed'in Allah'ı gördüğü iddiaları dillendirilmiş ve Hz. Peygamber bir adım daha onun önüne geçirilmiştir. Ayrıca bu iddiaları Kur'ân'a dayandırmak için hayli çaba sarf edilmiş ve hiçbir ilgisi yokken Necm sûresindeki âyetler dile getirilen tasvirlerle referans gösterilmiştir. Neticede Hz. Peygamber'in

de tıpkı Hz. Mûsâ gibi Allah'la buluştuğu ve onunla konuştuğu tasvirleri dillendirilirken, ilave olarak Rasûl-i Ekrem'in onu gördüğü iddiaları da eklenmiştir. Ayrıca Hz. Mûsâ bu tecrübeyi yeryüzünde yaşarken Hz. Muhammed gökyüzünde yaşamıştır. Üstelik onun Rabb'i ile buluşması semada varılacak en son nokta olarak tarif edilen ve meleklerin bile giremedikleri Sidretü'l-müntehâ'da gerçekleşmiştir. Oysa Sidretü'l-müntehâ semadaki hayali mekân değil, vahiy ile ilk tanıştığı sırada Rasûl-i Ekrem'in Cebrail'i gördüğü ağaçlık alandaki en uç noktada bulunan ağaçtır. Üstelik bu hadise semada değil Hira Dağı yakınlarında yaşanmıştır.

Kaynakça

- Abdürrezzâk (211/826), *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-Azâmî, Beyrut 1970.
- Akdemir, Hikmet, 'Taberî'ye Göre Ru'yetullah Meselesi', Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2002, sayı: III).
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990.
- Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyat*, Beyan yay., İstanbul 1992.
- Baltacı, Burhan, 'Yunus 10/26 Ayette Yer Alan 'Ziyade' Kelimesinin 'Ruyetullah' Olarak Anlaşılmasında Ehl-i Sünnet İnancının Etkisi', *Dinî Araştırmalar*, (Cilt: 8, sayı: 24).
- Bediuzzaman Said Nursî, *Risale-i Nur Külliyyatından; Sözlere*, Envar Neşriyat, İstanbul 1995.
- Belhî, Ebû Ömer Muhammed b. Osman b. Ömer Nahvi Hanefi, *el-Makaletü'l-kudsiyye elleti cerat beyne nebiyyina s.a.v. ve beyne rabbihî c.c. fi leyleti'l-mi'râc*, Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire 1321.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali (384/452), *Delâilu'n-nübüvve li'l-Beyhakî*, tahk. A. Muhammed Osman, 1. Baskı, Dârü'n-nasru't-tibâe, Medine 1969/1389.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *es-Sahîh*, İstanbul 1992.
- Çakır, Mehmet, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi*, Ankara, t.y.
- Çiçek, Yakup, 'Kur'an'da İsrâ ve Mi'râc', *Mi'râc Sempozyumu; Sempozyum Bildirileri* (17. Aralık 1995-Eskişehir), Seha Neşriyat, İstanbul 1999.
- Derveze, İzzet, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, çev., Şaban Karataş, Ekin yay., İstanbul 1997.

- Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sadlş., İsmail Karaçam ve diğl., Feza Gazetecilik A. Ş., İstanbul, t.y.
- Ezdî, Muhammed b. Abdillâh (231/846), *Târîhu futûhi's-Şâm*, thk. Abdülmün'im Abdullâh Âmir, Kahire 1970.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993.
- Hamidullah, Muhammed, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Hemmâm b. Munebbih ve Sahife-i Hemmâm ibn Münebbih*, çev. Kemal Kuşçu, Bahar yay., İstanbul 1966.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdillâh b. Zübery (219/834), *Müsnedü'l-Humeydî*, tahk. Habîb Rahman A'zâmî, Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, Beyrut t.y.
- İbn Ali eş-Şâmî, Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Yusuf, *el-İsrâ ve'l-mi'râc ev hulâsatü'l-fadli'l-fâik fi mi'râci hayri'l-halâik*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003/1424.
- İbn Hanbel (241/855), *Müsned*, İstanbul 1992.
- İbn Hişâm (218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr., Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır 1963/1383.
- İbn İshâk (151/768), *Sîretu İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981/1401.
- İbn Kesîr (774/1372), *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı y.y., İstanbul 1991.
- İbn Mübârek, Abdullâh b. Mübârek (181/797), *Kitâbü'z-zühd ve'r-rakâik*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut t.y.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru's-Sadr, Beyrut, t.y.
- İbn Seyyidî'n-Nâs, Muhammed b. Ebî Bekr (734/1334), *Uyûnu'l-eser fi funûnu'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.
- İbn Teymiyye, *Sırat-ı Mustakim*, çev. Cemal Güzel, Tevhid yay., İstanbul 1996.
- İbnü'l-Cevzî (597/1201), *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1987.
- Koçyiğit, Talat, *Kur'ân ve Hadis'te Ru'yet Meselesi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.
- Köksal, M. Âsım, *Mi'râc Gecesi*, Diyanet İşleri Reisliği Yay., Ankara 1955.
- Kurtubî, İmam (671/1273), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruc yay., İstanbul 2003.
- Mâlik b. Enes (179/795), *el-Muwatta'*, çev. Ahmet M. Büyükçınar vd., İstanbul 1982.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Mi'râc Gerçeği*, İstanbul 1991.
- Müslim (261/875), *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, İstanbul 1992.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman (303/924), *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Okuyan, Mehmet, *Kısa Sûrelerin Tefsiri (III-IV)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2010.

- Öztürk, Levent, *İslâm Toplumunda Hıristiyanlar*, İz Yay., İstanbul 1998.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali; Anlam ve yorum merkezli çeviri*, Düşün yayıncılık, İstanbul 2011.
- Râzî, Fahrüddin (606/1210), *Tefsîr-i Kebîr; mefâtihu'l-ğayb*, çev. Suat Yıldırım ve diğl., Akçağ, Ankara 1995.
- Rebî b. Habîb b. Omer el-Ezdî (180/796), *el-Câmi'u's-sahîh müsnedu İmâm er-Rebî b. Habîb*, thk. Muhammed b. İdrîs-Aşur b. Yûsuf, Dâru'l-hikme, Beyrut 1415.
- Şibli, İmam (769/1367), *Peygamberimizin Ruhani Hayatı ve Mucizeleri*, çev. Ahmet Karataş, Timaş Yay., İstanbul 2003.
- Taberî (310/992), *Cami'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, Mısır 1968/1388.
- Taberî, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, Beyrut, t.y.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud el-Cârud, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin, Hicruttabae ve'n-neşr, Birinci baskı, Basım yeri yok 1419/1999.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Vajda, George, 'Bazı Şiî-İsnâ-âşeriyye Yazarlarına Göre Allah'ın Görülmesi (Ru'yetullah) Meselesi', çev. Sabri Hizmetli, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (cilt: XXV).
- Yavuz, Salih Sabri, *İsrâ ve Mirac*, Pınar yay., İstanbul 2011.
- Yeşilyurt, Temel, *Tanrının Aşkını Bağlamında Ru'yetullah Sorunu*, Malatya 2001.

